

אמונה ואמנות במשנת הרב קוק זצ"ל

הרב יהושע צוקרמן

"ואם את הספרות הישראלית אנו חפצים להחיות, צריכים אנו ללכת בדרך הקודש הזאת, לבוא מן הקדושה אל הספרות."
(אורות עמ' פב)

הרב זצ"ל פעל רבות לשם החיאת הספרות הישראלית. את הספרות יש לראות כאחד מביטויי האמנות ועל ידה מגדיר הרב את האמנות בכלל. בהקדמה לפרושו לשה"ש:

"הספרות, ציורה וחיטובה עומדים להוציא אל הפועל כל המושגים הרוחניים המוטבעים בעומק הנפש האנושית. וכל זמן שחסר גם שירטוט אחד הגנוז בעומק הנפש שלא יצא אל הפועל עוד יש חובה על עבודת האמנות להוציאו."

"מובן הדבר שרק את אותם האוצרות שבהפתחם מבסמים הם את אוויר המציאות, טוב ויפה לפתח. "מכל דבור ודבור שיצא מפי הקב"ה נתמלא כל העולם בסמים" (שבת פח ע"ב)."

(עולת ראייה ב עמ' ג)

משתי המובאות הללו משמע שתפקיד הספרות - או ביתר כלליות, של האומנות ככלל - להוציא לפועל את הכמוס, להביא את המופשט אל המורגש, את הגנוז בנפש אל הסובב, לגלות את הקודש בהופעותיו הספונטניות. לשם הבנת ענין זה נברר את שרשה של המילה: אמנות (שאף תיבת: אמת נגזרת ממנו, דהיינו הכרת המציאות כפי שהיא וכפי שיובן בהמשך) - אמ"ן - על שימושיה השונים: אמן, נאמן, אמנות, אמונה. המכנה המשותף החורז מילים אלו הוא הוצאת תכנים פנימיים אל המרחב הגלוי. כך אפשר להבין למה קושר הרב זצ"ל את האמנות אל הקודש. (שקשר זה, הוא הקובע גם את היחס בין עם ישראל לאמנות, ויתבארו הדברים בסוף המאמר).

אמן הוא אדם המוכשר ומסוגל לבטא את עולמו הפנימי ביצירה חומרית. מי שכישוריו מאפשרים לו להיות נאמן במעשה ידיו לרגשותיו, דמיונו ורצונו - לו יקרא שם אמן. ובלשונו זצ"ל: "את שרטוטי נפשו הוא מוציא לפועל".

האמנות מתייחסת אצל הרב לקדושה מכיון שגם היא - כמו כל המציאות, נועדה לגלות את האין-סוף ב"ה בעולם הסוף והגבול של החומר. וכפי שמאריך בזה בפרק טז באורות התחיה (אורות עמ' סז עד סט) ופותח שם:

"דבר פשוט הוא שהצדיק עושה כל מעשיו בקדושה, וכל פעולותיו הגשמיות עולות הן לתקונו של עולם, וזאת היא אהבת המלאכה, שכ"כ שגבה מעלתה מצד עצמה ושנתנה בברית כמו שתורה נתנה בברית (ב"ר פרשה עד, יב). ומעתה אין ספק שתיקון עולם מלא והתרחבות אור הקודש נמצא באמת בכל מלאכה: כל תנועה שמצלת איזה חלק מן ההויה מן שליטת התוהו - דבר גדול וכללי יש כאן".

וכך גם לגבי מילת: אמונה. מקובל לחשוב שאמונה היא רעיון, קבלה בהגיון לכו של האדם את מציאות הבורא או אף רגשי קודש והתעוררות אהבה כלפי הקב"ה. אבל לא כך מלמד הרב, בשיעוריו על הכוזרי (מאמרי ראייה ב עמ' 489): "תוכן האמונה אינו רעיון. כי אם מציאות גמורה הנמצאת בכל חלקי היצירה, גם בדומם. והוא סוד קיומו של עולם". הרב מיחס לבורא ית' את התואר אמן המגלה את העולמות הפנימיים ביותר בתוך עולם החומר, בצלם ובדמות הנאמנות של פלא יועץ הוא נותן נשמות לפגרי מתים. ואת התפילה המדברת באמונתו הרבה של הבורא "מודה אני לפניך מלך חי וקים שהחזרת בי (בגופי) נשמתי בחמלה, רבה אמונתך" מסביר הרב על אמונה זו שהיא פעולה של מציאת המציאות, הפועל בנאמנות לכל רצונותיו הפנימיים, ומגשימם בעולמות יותר נמוכים. וז"ל:

"האמונה האלוקית היא החובקת את התפקידים של כל כוחות ההויה, שיעשו את תפקידם בכל עוז ומרץ, בכל איתניות של קיום ונצחון, שהכוח הכביר של אור האמונה האלוקית מאיר עליהם...".
(עולת ראייה א עמ' ג)

וכביכול, הוא ית' אמן העושה בנאמנות כדי לתאם - באחדות שלמה - בין הרוח והחומר, ולצקת בזה מה שיש בזה, בלא לטשטש צורתו המיוחדת של כל עולם, וגם בלא לבגוד בתוכן הרצון הראשון הפנימי והנעלם. האיך-סוף ב"ה מתגלה בנאמנות מפליאה בעולם החומר ונעשה רצונו בעולם התחתון כפי שהוא בעולם העליון המופשט.

"ואהיה אצלו אמון... התורה אומרת: אני הייתי כלי אומנתו של הקב"ה. בנוהג של העולם מלך בשר ודם בונה פלטים, אינו בונה אותה מדעת עצמו אלא מדעת אומן, ואומן אינו בונה מדעת עצמו אלא דיפתראות ופנקסאות יש לו (תכניות) לדעת היאך הוא עושה חדרים, היאך הוא עושה פישפשים (חדרים קטנים). כך היה הקב"ה מביט בתורה ובורא את העולם".

(ב"ר, א, א)

בחינת האמונה שייכת לפעולת האמן המתגלה בפעולותיו. וכפי שד' מאמין אף אנו צריכים להאמין ולהוציא לפועל את הכמוס האלוקי אשר בנפשנו. ניתן לעשות זאת ע"י המצוות המעשיות המגשימות את רצון הבורא החל על רמ"ח איברי נפשנו. (מכות כג ע"ב). "כל מצוותיך אמונה" (תהילים קיט פו). האמונה היא חוויה "וצדיק באמונתו יחיה" (חבקוק ב, ד). מתרוממת מעל כוחות הנפש - שכל ורגש - והרי היא הנפש בעצמה. וכן האמן מוסר את כל פנימיותו ושיח חליו נשפך. ולכן "גם בדומם". ואין האמונה רעיון, פילוסופיה מטפיזית, המתחלת באדם ופונה אל מרומי השגב. אלא האמונה היא המופיעה עלינו וחלה על נטית הנפש עוד לפני שהתעוררו השכל והרגש.

וממשיך הרב:

"כוח האמונה הוא כוח כללי ולא כוח פרטי, אור מקיף הנובע ממקור ההויה כולה על פני כל. וכל החכמות והמדעים וההשתלמות הכללית, אינם רק כלים ואמצעים, העוזרים להשרישו עמוק בלב האדם פנימה".

(מאמרי ראייה ב, עמ' 489).

ועוד: "כוח האמונה הוא הצלם האלוקי המאיר מתוך תוכם של ברואיו של הקב"ה והוא עצם מהותה של הנשמה... שכוח האמונה הוא מפותח, אז נמצאת הנשמה במצב נורמלי, טבעי, במצב של בריאות, והאדם מוצא את עצמו בגן עדן רוחני, המרוה את נפשו הצמאה והשוקקה לדבר ד'... ועל כן כוח האמונה הצפון בעולם הוא יסוד קיומו של העולם...".

(שם, עמ' 487).

ד' הוא האמן המאמין, ואנו האומנות, מעשה ידיו להתפאר. המאמין האדם הוא זה המסוגל לחיות על פי ערכי האיך-סוף בפועל, ומכיר שהאיך-סוף ממלא כל, אופקיו הצרים של עולמנו הגשמי אינם צרים עליו, כי הכל אמנות ושירה אלוקית, נביאינו ידעו לדמות צורה ליוצרה, מרחב י-ה יש בכל. אם את האיך-סוף ואת הקודש נוכל להכניס למילים, נהפוך כולנו לסופרים, לבעלי ניב שפתי נביאים, לבני בצלאל היודע לצרף אותיות בהן נבראו שמים וארץ.

"הצדיקים המופלאים שאין העולם הזה תופס אצלם

מקום מצד גבוליו שפלותו וצמצומיו, מכירים את העולם ומכבדים אותו, מפני שהם רואים בו עולם עליון, זיו טהור ממקור החיים ויופיו וטובו מתעלה בעילוים גדולים, והרגשת הנועם והיופי שבו מתגדלת אצלם בגודל של קדושה ועדינות עליונה, עד שהנם תמיד חיים חיים מלאים,

שיש בהם כל שיקוי הלשד של כל ההנאות הסטטיות,
המענגות את החיים במעלה עליונה מאוד".

(אורות הקודש ג, פרק מד, עמ' שו).

אין כאן הפירוד הגס של האלילות הנוצרית או של אלו שקדמו לה
המפלגים בין חומר לרוח, בין חברה למלכות שמיים, בין נזיר
לנושא הנשים וכו', אלא הכל אחדות מופלאה. ואדרבה כמה שיותר
שורשי הוא הרום הנשגב כך יותר יתפשט לתחתיות ארץ. ובזה אחד
מצדדי הגדרת היופי: התפשטות שבהנאת המראה. גוף יקרא יפה כשהוא
מושך אליו, והוא מתפשט על הסובב בעצם ההוד השפוך עליו. המילה:
יפה, משמעותה - הרחבה והתפשטות, "יפת אלוקים ליפת" בראשית,
ט כז, ורש"י: "מתורגם יפת ירחיב וכן "כי ירחיב ד' את
גבולך" (דברים יב כ) מתורגם: ארי יפתי ית תחומך". והרי
אין לך התפשטות יותר מאשר גלוי האין-סוף. וכאשר האין-סוף
מתגלה בגוף וכולו קורן מאור יקרות ומגלה את האין-סוף ב"ה
ע"י מעשיו והגיגיו, אין לך דבר יפה מזה. וכן הגמרא בזבחים
נד ע"ב מבאר שבת המקדש נקרא "נויו של עולם", השכנת שכינת
עוזו בבית הגדול והקדוש הזה ובנייתו במדות המתאימות לשם
מקדש, הן הן הערובה ליופיו של בנין, ומשם בקעה שירת הלויים
בעת העבודה. כי "יסוד הנוי הוא הכיוון והיחס שבין החלקים"
(עולת ראייה א, עמ' רלג) וההתפשטות הבאה ממקור האחדות הכוללת
כל היא המאפשרת לכל חלקי הגוף המגלה אותו להתיחס זה לזה
בהרמוניה שבשלום. ועל כן "הצדיקים המופלאים... חושיהם
הרוחניים, אפילו בהיחס להתוכן ההסתתי הרגיל, בהכרת היופי
שבמראות, שבשירה, שבסדר, שבמדינה ובמוסר, ושכל ערך מתכפלים
בכפליים אדירים, עד שהם הם הנם מקורות היופי והסודור בחיים"
(אורות הקודש ג, עמ' שו).

אין היופי המתלזה לאמנות אומן זאת אלא תוצאה מהופעות
קודש עליון. אמנם "שקר החן והבל היופי", כשהם לעצמם בתור
איזה ערך פיזי או רדיפה של בחוס לשם סיפוק הנאה חושית,

אבל "אשה לראת ד" היא תוכל להתהלל ביופיה ובחוט של חן המשוך על ראשה. בגודל של קדושה יש מקום "לכל ההנאות הסטטיות המענגות את החיים במעלה עליונה מאוד".

לאחר שעמדנו (בקיצור נמרץ) על השקפת האחדות המחברת את הקודש להופעותיו המרובות - כל הבריאה וכל היצורים - את הרוח לחומר, את המופשט למוחשי, עד שניתן למצוא בנאמנות את העליון בתחתון - יש להוסיף ולבאר מהו התפקיד אותו מיעד הרב זצ"ל לעם ישראל בכל המהלך "האמנותי" הזה. אין כאן מקום להאריך ולדון בסגולות המיוחדות לעם ישראל, אבל ניתן לומר, כי כשם שלכל עם יש יעוד מסויים שאותו הוא צריך למלא, ויש לו גם הכישרים לעשות זאת, כך גם לעם ישראל יש תפקיד משלו וסגולות המאפשרות לו למלא את יעודו. על הפסוק "ויאמן העם" (שמות ד, לא) מוסיפים חז"ל: "...אמר לו הקב"ה: ישראל מאמינים ובני מאמינים" (שבת צז ע"א). וכן רבינו יהודה הלוי (בספר הכוזרי ב, לו) ממשיל את עם ישראל בין האומות כלב בתוך גוף אנושי, כשכל איבר תורם את חלקו לשלמות הגוף בהרמוניה של שלום, והלב בעצם מרכזיותו ותפקידו משותף לכל חלקי הגוף, ובלשון הרב: "כנסת ישראל היא תמצית ההויה כולה. ובעולם הזה נשפע תמצית זו באומה הישראלית ממש, בחומריותה וברוחניותה, בתולדתה ובאמונתה." (אורות עמ' קלח, סעיף א). ועוד "היופי הפנימי של כנסת ישראל, שבזה היא ממשכת את לב כל בניה אליה, הוא החן האלוקי הנסוך עליה, מפני שבכללותה היא משגת מהאלוקות נועם עליון עדין כל כך, מה שאין כל אומה וכל פרט יכול להשיגו." (אורות ישראל פרק ב, סעיף ו)

ואין הרב זצ"ל בז לכל שיכלול חיצוני ונאה שימצא אצל אומות העולם. בנאומו לכינוס חנוכה אמר על פי הגמרא, בבא קמא פג, ע"א: לשון ייוני לחוד וחכמה יוני לחוד", וז"ל: "הכוונה יש להבחין בין תוכן לסגנון."

היוונות בתור חכמה, בתור השקפת עולם, פוגעת קשות בקודש, מחללת אותו, מטמאה אותו. אולם הלשון יווני, השפה מבחינת כושר הבטוי שלה, מבחינת אושר הציור שלה - זה כבר ענין לגמרי אחר. כאן אין התנגשות של תכנים, של מערכת דעות והשקפות, כאן יש רק שכלול חיצוני אשר כשלעצמו אינו נוגע ואינו פוגע בענינים הפנימיים (ואפשר שלשון כולל כל מה שאינו נוגע לדעות, כולל גם מדע שימושי) ודרשו חז"ל "יפת אלוקים ליפת וישכון באוהלי שם" - יפיותו של יפת (הוא לשון יוון) יהא באוהלי שם (מגילה ט ע"ב)".

(שיחה המובאת במועדי הראיה להרב נריה שליט"א עמ' קפג).

ואף לעצם החכמה היוונית שעליה נגזר בבא קמא פב ע"ב: "ארור אשר ילמד את בנו חכמה יוונית" התיחס הרב בתור איסור הנוגע לחינוך הבנים כפי שמשמע מלשון הגזרה. וכפי שמתאים לגמרא מנחות צט ע"ב, שרבי ישמעאל העיר לאחינו בן-דמא שאין לו לעסוק בחכמה יוונית מצד ביטול תורה שנאמר "לא ימוש ספר התורה הזאת מפיוך והגית בו יומם ולילה", ולא מצד איסור לימוד אותו החכמה, ובאופן כללי מחלק הרב זצ"ל בין חכמה יוונית - השפעת דעות, ללשון יווני - השפעה בסגנונות:

"צדקה עשה הקב"ה עם עולמו, מה שלא נתן כל הכשרונות במקום אחד, לא באיש אחד ולא בעם אחד, לא בארץ אחד, לא בדור אחד ולא בעולם אחד, כי אם מפוזרים הם הכשרונות... אוצר סגולת עולמים בישראל הוא גנוז. אבל כדי לאחד במובן כללי גם כן את העולם עם, מוכרחים צדדי כשרונות מיוחדים להיות חסרים בישראל, כדי שיושלמו על ידי העולם, וכל נדיבי העמים..."

כלומר פנימיות החיים שלמה היא בישראל, באין צורך להעזר משום כוח זר בעולם... ולחיצוניות החיים מזדמן שצריך השלמה דוקא מבחוץ, "יפיפותו של יפת באוהלי שם" (מגילה ט ע"ב) "חיל גויים תאכלו ובכבודם תתימרו" (ישעיה סא) ומשפע פנימיות החיים, כנסת ישראל היא רק משפעת ולא מקבלת, "ד' בדד ינחנו ואין עמו אל נכר" (דברים לב)

(אורות עמ' קנב סעיף ב).

ומשום שהאמנות היא ענין של "אמונה" - חלות הפנים במציאות החוץ - וישראל הם עם הנביאים, ישראל הוא המהוה כוח המפרה את כל האומניות בצורה השלמה ביותר. עם הקודש הוא אף העם שבית מקדשו הוא נוי של עולם והוא יהיה בית תפילה לכל העמים. "והעולם מזדהר ביופיו ומתעלה בתפארתו על ידי השפעת זיו נשמתם (של הצדיקים המופלאים), וכל בעלי אומניות וחכמות היפות מתעלים, מתעדנים ומתברכים על ידי השפעתם כי הם בעצמם הנם שרויים בספירת התפארת האלוקית, הכוללת בחטיבה אחת כל הדרת שמים וארץ, והתפארת הולכת ומתפשטת על כל היצור, ועל כל מעשיהם, על כל רחשי ליבם ונטיותיהם, ואור מלך ביופיו הולך ומתגלה עליהם".

(אורות הקודש ג, עמ' שו).